

Julijana Visočnik

Kvintilijanova Šola govorništva in pridiganje škofa Tomaža Hrena

Povzetek: Avtorica na kratko predstavi vsebino novega prevoda Kvintilijanove Šole govorništva in se osredotoči na vpliv, ki ga je Kvintilijan imel na srednjeveško in novoveško govorništvo ter s tem tudi na pridiganje in pridigarje. Vsekakor je velik pečat pustil na humanističnem govorništvu, ki se je zgledovalo po antičnem in svoj navdih sploh iskalo v antiki. Vplive tega je mogoče preučevati tudi pri pridigarjih reformacije in protireformacije, med katere lahko na naših tleh umestimo škofa Tomaža Hrena, ki se je v zgodovino zapisal tudi kot izreden pridigar. Njegove navdušujoče in učinkovite pridige so najverjetneje idealna zmes naravne nadarjenosti in izobrazbe, ki je je bil deležen med študijem pri jezuitih, pri katerih se je zelo verjetno tudi srečal s Kvintilijanom in z njegovimi napotki za dobrega govornika. Prav jezuiti in Kvintilijan so mu najbrž tudi predstavili pomembno vlogo, ki jo govor (pri njem seveda pridiga) ima, in poudarili njegovo izredno prepričevalno moč. V Hrenovih pridigah je tako mogoče že na prvi pogled razbrati nekaj »kvintilijanskega«: v njegovih sistematično sestavljenih osnutkih za pridige, v priporočanju kratkosti, jasnosti in jedrnatosti pridig in v izrecnem zagovarjanju moralnih kvalitete se nam posredno, pa tudi neposredno kažejo Kvintilijanovi napotki.

Ključne besede: Mark Fabij Kvintilijan, antično rimsko in humanistično govorništvo, pridigarstvo, Tomaž Hren

Abstract: **Quintilianus' Institutionis Oratoriae and Sermons of the Bishop Tomaž Hren**

The author of this article presents in short the content of the new Slovene translation of Quintilianus' *Institutionis Oratoriae* and focuses on the influence Quintilianus had on medieval and modern age rhetoric and on preaching and preachers as well. He certainly left a deep mark also on humanistic rhetoric which looked up to rhetoric in Antiquity and sought its inspiration in that time. The influence of the latter can also be researched with the preachers of the Catholic Reformation and Counter-Reformation, among which on Slovene territory the bishop Tomaž Hren can be ascribed, the man who is remembered as an excellent preacher. His inspiring and efficient sermons are probably the ideal mixture of natural talent and the education he received during his studies with the Jesuits, where he most probably encountered Quintilianus and his instructions for a good rhetorician for the first time. It must have been the Je-

suits and Quintilianus who first introduced him to the important role speeches (for him these were sermons, naturally) have and emphasized their immense persuasive powers. Even at first glance, Hren's sermons reveal something »Quintilianian«: in his systematically composed sermon drafts, his recommendations for shortness, conciseness, and clarity in sermons, as well as explicit advocacy of moral qualities we can indirectly, as well as directly, detect the instructions of Quintilianus.

Key words: Marcus Fabius Quintilianus, Roman and humanistic rhetoric, homiletics, Tomaž Hren

1. Zgodovinsko ozadje

Ob pripravi prispevka o zgodovini župnije Šentvid pri Stični je avtorica v Arhivu Republike Slovenije sredi leta 2017 naletela na zanimiv spis iz druge polovice 17. stoletja, v katerem je mogoče najti pomenljiv odlomek: »*Eloquentiam sine sapientia esse non posse; ideoque concio maximam industriam praerequirit, eo laboriosa studiorum sedulitas specto, ut demum sapere discamus & e suggestu digne, competenterque loqui.*«¹ (SI AS 781 (Samostanski arhiv Stična, fasc. 8 (dokument iz leta 1677)) Začetni stavek je takoj zvenel znano; ob predpostavki: temeljno sporočilo odlomka je, da je samo moder mož lahko tudi dober mož, pa bi ga lahko razumeli celo kot aluzijo na Kvintilijanovo sintagmo: »*Vir bonus, dicendi peritus.*«²

Zdi se torej, da je več kakor na mestu, opozoriti na novi prevod Kvintilijanove Šole govorništva v celoti (v izvirniku *Institutionis oratoriae libri duodecim*). V letu 2015 je namreč pri založbi Zupančič&Zupančič³ izšel prevod vseh dvanajstih knjig, ki sestavljajo znamenito delo. Prevajalec Matjaž Babič je opravil izjemno delo, saj smo tako v slovenščini končno dobili klasični učbenik rimskega govorništva, ki je nastal v drugi polovici 1. stoletja.

Mark Fabij Kvintilijan (Marcus Fabius Quintilianus) se je namreč svojega projekta lotil sistematično in zelo detajlno, od vzgoje otrok pred vstopom v šolo pa vse do krone klasične izobrazbe, torej do obvladovanja retorične veščine (umetnosti?), da bi dosegli cilj, ki si ga je avtor zastavil: izšolati in vzgojiti popolnega govornika namreč. Več o Kvintilijanu, o njegovem življenju in delu najdemo v številnih retoričnih priročnikih in monografijah, ki so posvečene retoriki, njenemu zgodovinskemu pregledu in pomenu ter vplivu na nadaljnja stoletja. (Kennedy 2001, 132–135)

¹ Prevod: »Zgovornost (govorništvo) brez modrosti ni mogoče, zato pridiga zahteva kar največjo delavnost, torej se oziram na delavno marljivost, da se končno naučimo biti modri in bi tako s prižnice spodobno in primerno govorili.«

² V resnici je bil avtor Katon Starejši, od katerega jo Kvintilijan prevzame.

³ Pri isti založbi je izšla tudi Aristotelova *Retorika* (prevajalec Matej Hriberšek), ki pa nesporni veličini navkljub laičnega bralca, željnega retoričnega znanja, manj pritegne. Slovenski prevod je namreč prepreden z grškimi termini, besednimi zvezami, stavki v celoti, ki grobo prekinjajo tok slovenskega besedila in bi bolj sodili v opombe, v katerih bi si z njimi postregli (le zainteresirani) strokovnjaki.

Če razmišljamo o vplivu Kvintilijanove Šole govorništva na krščansko retorično tradicijo,⁴ predvsem na pridigarstvo, ne smemo pozabiti na njegovo opredelitev retorike kot *bene dicendi scientia* – torej na »znanost dobrega govorjenja«. Pri tem *bene* velja predvsem za govornikovo moralno neoporečnost; Kvintilijan namreč skozi celotno delo vedno znova ponavlja in poudarja, da mora biti popoln govornik predvsem dober človek. (133) Tako bi lahko pričakovali, da je bil njegov vpliv na nadaljnja krščanska stoletja relativno velik. Uporabljali so ga v antiki, v pozni antiki so ga preučevali retoriki, ki so pisali izvlečke (njegovo delo je bilo zelo obsežno), po karolinški dobi pa ga niso več poznali v celoti, temveč samo okrnjeno obliko. Kljub temu pa je Kvintilijanova Šola govorništva pomembno vplivala že na Janeza iz Salisburja. V 15. stoletju so delo spet našli v celoti in takrat se je njegov vpliv samo še povečal. (135) O vplivu na Janeza iz Salisburja se lahko natančno poučimo v prispevku W. Verbaala (2010). Salisbury je resda poznal, uporabljal in navajal številne antične avtorje, med katerimi sta bila vsekakor tudi Kvintilijan in njegova Šola govorništva, pa čeprav je Janez ni mogel poznati v celoti. W. Verbaal predstavi konkretna mesta iz Kvintilijana, ki jih Janez navaja v svojih delih. (165–167)

Karolinško obdobje je severno od Alp v 9. in 10. stoletju prineslo enega prvih kulturnih preporodov, ki je v šole vpeljal tudi retoriko, predvsem zaradi potrebe po uradnikih, po učiteljih in po pismenih duhovnikih. Obnova izobraževanja v tem času je tako končno vpeljala ustanavljanje stolnih šol v 11. in 12. stoletju, v katerih je imela retorika zagotovljeno mesto v okviru svobodnih umetnosti. Uporabljala se je na procesih na sodišču, pri verskih disputacijah, pri sestavljanju uradnih pisem in tudi v poeziji. V tem času nastajajo novi komentarji h klasičnim retoričnim priročnikom, predvsem k Ciceronu, oživi pa tudi zanimanje za Kvintilijana. (Kennedy 2001, 216) V Chartresu je bila zelo priljubljena Kvintilijanova *Govorniška izobrazba*, pa čeprav je še vedno niso poznali v celoti (10.–12. stoletje). Navezovali so se nanjo in izhajali iz nje predvsem na področju osnovnega izobraževanja in gramatike. (239)

Ena od srednjeveških dejavnosti, ki so preoblikovale klasične nauke za svoje potrebe, je bilo tudi pridiganje. Zdi se, da je pridigarstvo v zgodnjem srednjem veku nekoliko nazadovalo, v 11. stoletju pa se je začelo krepiti. Nekako v tem času, od 12. do 15. stoletja, so začeli nastajati pridigarski priročniki, ki jih je bilo iz stoletja v stoletje več. Pridiganje je postalo zelo priljubljena umetnost po vsej zahodni Evropi, to pa je mogoče povezati predvsem z nastopom novih pridigarskih redov (npr. manjši bratje, dominikanci). Novonastali priročniki za pridiganje so velikokrat primerljivi s klasičnimi priročniki za retoriko, seveda pa so prilagojeni pridigarju, krščanski vsebini, izhajajoč iz Svetega pisma itd. (244–246)

Renesansa in predvsem italijanski humanisti so ponovno odkrili antično misel, književnost in s tem seveda tudi klasično retoriko. Zanimanje za antična klasična

⁴ Zanimivo primerjavo najdemo v disertaciji Jennifer M. Randall (2010), v kateri avtorica poišče vplive antičnega govorništva v srednjeveških angleških pridigah. Med drugim pogosto izpostavlja prav Kvintilijana in moralne kvalitete v delu Šola govorništva.

besedila se je povečalo, antiko so začeli občudovati in posnemati. Latinska retorika je spet zaživela, količina govorništva (politično, akademsko, sodno in priložno-stno) se je povečala, izboljšala pa se je tudi kvaliteta. Govorniška večšina in spretnost sta spet postali ideal (kakor je bilo to v antiki), h kateremu so se usmerili. Tudi v Cerkvi so v drugi polovici 15. stoletja opuščali srednjeveške načine in oblike pridiganja in prevzemali klasične vzore. V ta čas sodi tudi ponovno odkrivanje nekaterih v srednjem veku izgubljenih oziroma pogrešanih rokopisov, pri tem je treba posebej opozoriti na Poggia,⁵ ki je odkril nekatere Ciceronove rokopise, poleg tega pa končno tudi popolne Kvintilijanove *Institutiones oratoriae*. Leta 1416 je namreč v St. Gallnu v Švici našel zanemarjen star rokopis, ki je zajemal Šolo govorništva v celoti. Kvintilijana so v srednjem veku resda poznali in uporabljali, a je bilo manjkajočih delov relativno veliko (začetek prve in konec pete knjige, celotna šesta in sedma, deli osme, devete, desete in enajste in konec dvanajste knjige). Že v srednjem veku ni bil nepriljubljen, a z omenjenim odkritjem na začetku 15. stoletja se je to popolnoma spremenilo; cenili so ga tako kot avtoriteto za tehnično retoriko kakor tudi kot poznavalca vzgoje in izobraževanja. (250–254)

V 15. stoletju je mogoče slediti uporabi Kvintilijanove misli tudi na področju pedagogike, predvsem pri avtorjih P. P. Vergeriju St., pri M. Vegiju in pri E. Silvii Piccolominiu, pri katerih je očitno povzemanje začetnih knjig Šole govorništva in je zato mogoče pri njih preučevati tudi vpliv Kvintilijana na pedagoški princip izobraževanja. Piccolomini navaja celo argumente za natančno poznavanje in uporabo Šole govorništva. (Nassichuk 2010, 220) V zborniku *Quintilien ancien et moderne* (Galand et al. 2010) so zbrani še drugi prispevki, ki osvetlijo kak vidik humanizma in renesanse oziroma kakega humanista, na katerega je Kvintilijan odločilno vplival (Religiosi 2010; Van der Poel 2010; Lecointe 2010).

Zanimivo je še vprašanje o vplivu Kvintilijana na jezuite, sploh če se zavedamo njihove vloge pri izobraževanju znotraj katoliške Cerkve. S tem vprašanjem se v omenjenem zborniku ukvarja G. Baffetti (2010, 399), čigar prispevek bi zelo na kratko lahko povzeli s stavkom »*Quintiliano è la guida dei pedagoghi gesuiti.*« (Kvintilijan je vodnik jezuitskih pedagogov.) A govori bolj o Kvintilijanovem vplivu na same metode vzgajanja in izobraževanja kakor o vplivu na učenje govorništva, ki ga pa nikakor tudi na tem mestu ne gre zanemariti.

Po tridentinskem koncilu nastane več retoričnih priročnikov, na katere je na različne načine in v različnem obsegu vplival Kvintilijan. V priročniku Augustina Valiera je Kvintilijan le eden od avtorjev, za Ludvika iz Granade je Kvintilijan vse-navzoč (*omnipresens*) – pripiše mu torej večji pomen; pri Diegu Valadésu je Kvintilijan bolj odsoten. Louis Carbone je Kvintilijana resda upošteval, a je to storil bolj subtilno, podobno je tudi pri Carlu Reggiu, pri katerem konkretnih Kvintilijanovih citatov skoraj ni, srečamo pa izpovedno aluzijo: *sacerdos bonus dicendi peritus*. Pri vseh navedenih v ospredje stopi moralni vidik govornika, namesto Kvintilijanovega *vir bonus* od zdaj naprej beremo *sacerdos bonus*. Moralna dimenzija Kvintilijanove Šole govorništva, ki je bila drugače vedno navzoča, stopi v ospredje in

⁵ Véliki humanist Poggio Bracciolini (1380–1459).

dobi večji pomenu, to pa se zdi za čas protireformacije,⁶ v katerega že stopamo, dokaj razumljivo. In *vir bonus* (v našem primeru bolj *sacerdos bonus*) postane garant za posvečeno govorništvo (»*Le vir bonus, une garantie pour éloquence sacrée.*«). (Conte 2010)

2. Kvintilijan v slovenski znanstveni in prevajalski tradiciji

Zadetki na portalu Cobiss nam ponudijo okvirni pregled zanimanja za ukvarjanje s Kvintilijanom v 19. in 20. stoletju na naših tleh. Zanimiv je tudi pregled izdaj Kvintilijana, ki jih hranijo slovenske knjižnice, če začnemo kar s prvo iz 15. stoletja, ki jo ima NUK. Iz 16.⁷ in 18. stoletja jih je po pet oziroma šest, iz 17. ni nobene, v glavnem so hranjene v NUK (po ena v UKM, v kapucinskem samostanu v Škofji Loki in v Piranu – Pomorski muzej Sergej Mašera Piran). Kvintilijana so na naših tleh poznali očitno že zgodaj, pravzaprav dokaj kmalu za tem, ko je bil spet najden v celoti. Morda bi lahko sklenili, da so ga poznali in uporabljali, do druge polovice 19. Stoletja pa se niso z njim ukvarjali oziroma ga niso preučevali.

Leta 1889 je v Mariboru izšel prvi slovenski prevod Kvintilijana pod naslovom *Marka Fabija Kvintilijana Govorniški pouk* (1889), ki ga je pripravil, uvod in komentar napisal Franc Brežnik. V uvodu se dotakne vzgoje in govorništva (t. i. zgovornosti) pri Rimljanih; omenjene teme se loti na splošno ter jo nato postavi v okvir rimske kulture in civilizacije, na vse to pa naveže Kvintilijanovo temeljno delo, katerega prevod (ne v celoti) sledi v nadaljevanju. Drugi del uvoda je namenjen Kvintilijanu v povezavi s socialnimi razmerami v Rimu v času njegovega življenja. V uvodu Brežnik nadaljuje z razvojem govorništva pri Rimljanih, ki ga predstavi razmeroma natančno; podobno pa se loti tudi Kvintilijanovega načrta vzgoje in pouka. Kdaj in kako je treba začeti z vzgojo, kakšno vlogo imajo pri tem starši, katera starost je primerna za začetek učenja grščine itd. Že od samega začetka Kvintilijan poudarja moralni vidik vzgoje, kakor opozarja tudi Brežnik v tem delu uvoda. Logično nadaljevanje uvoda je torej v naslednjem delu z naslovom *Govornik zamore le poštenjak biti ali Kvintilijanovi nazori o vzgoji značaja*: tu se srečamo z morda najbolj znamenitim citatom Šole govorništva: *vir bonus, dicendi peritus*, čeprav niti ni Kvintilijanov. A vse tisto, kar stoji za njim oziroma vse tisto, kar pomeni, je vedno znova privlačilo avtorje, govornike, pridigarje in nasploh vse tiste, ki so dali kaj na *virtus*. Z zadnjima dvema razdelkoma uvoda Brežnik opravi veliko bolj na kratko; najprej razpravlja o smotru Kvintilijanove vzgoje in pouka, nato še o Kvintilijanovih jezikovnih zaslugah. Kar zadeva uvod, Brežniku nimamo česa očitati; vsekakor predstavi najbolj bistvene vidike Kvintilijana, polemizira z njegovimi napotki za vzgojo, pouk in govorništvo in v njih vidi marsikaj pozitivnega in aktualnega. Prevod *Govorniškega pouka* (torej Šole govorništva) se začne z začetkom

⁶ Več o pridigarjih med reformacijo v raznih delih Evrope najdemo v zborniku, ki ga je uredila Larissa Taylor (2001).

⁷ Več v: Simoniti 1974, 43; to je namreč izvod, ki je bil del gornjegrajske knjižnice.

samim, torej z uvodom v dvanajst knjig, ki mu sledita prva in druga knjiga v celoti: razmišljanje o prvem pouku, o javnem in zasebnem pouku, o nadarjenih učencih, o uporabi fizične kazni, o slovnici, o napačni rabi izrazov, o slovnicih pravilih, o pravopisu, o branju, o povezavi govorništva z drugimi veščinami ... Drugo knjigo začne avtor z razmišljanjem o starosti dečkov, ki bi bila primerna za začetek govorniškega izobraževanja, nadaljuje z dolžnostmi in vedenjem učiteljev, predstavi prve govorniške vaje, avtorje (govornike in zgodovinarje), ki so primerni za branje, spregovori o učenju na pamet, o dolžnostih učencev, o delitvi govorništva, predstavi definicijo retorike in njene meje oziroma omejitve. Sprašuje se o tem, ali je retorika sploh koristna in ali bi jo lahko uvrstili med panoge umetnosti, prav tako se vpraša, ali je govorništvo tudi krepost. V Brežnikovem prevodu potem zazeva velika vrzel, manjkajo namreč knjige od tretje vse do devete. V celoti pa je prevedena deseta knjiga, ki ji kot sklep sledi še samo drugo poglavje enajste knjige. Vsebina desete knjige je morda še najbolj praktične narave in predvsem v veliko pomoč učiteljem in profesorjem, saj govori o lektiri, torej o tem, katere avtorje naj bere prihodnji govornik. Na tem mestu Kvintilijan predloži oceno latinskih avtorjev, ki jih primerja oziroma postavi ob bok grškim. Zagotovo ni naključje, da je Brežnik za konec svojega prevoda izbral prav poglavje o spominu (o pomnjenju), torej drugo poglavje enajste knjige, ki nadaljuje praktičnost in koristnost desete knjige. Napotki za boljše pomnjenje res vedno pridejo prav, na vseh stopnjah izobraževanja. Brežnikov prevod je, gledano z današnjega stališča, seveda že arhaično obarvan, a kljub vsemu še korekten. Kakor je razvidno iz napisanega, je to samo (subjektivni) izbor, pri katerem je bilo najbrž glavno vodilo prav praktičnost: izbral je očitno tisto, kar mu je bilo pri opravljanju poklica gimnazijskega učitelja najbolj v pomoč, tako z vidika pedagoških pristopov kakor z vidika stroke (latinsko govorništvo in latinska književnost sploh).

Kakor kaže, po Brežniku praktično sto let večjega zanimanja za Kvintilijana pri nas ni bilo. Šele leta 1996 je nastala diplomska naloga Mateja Hriberška pod mentorstvom Primoža Simonitija z naslovom *Literarna kritika pri Tacitu in Kvintilijanu: primerjava med Kvintilijanovo Govorniško izobrazbo 10,1 in Tacitovim Pogovorom o govornikih*, ki pomeni začetek bolj živega zanimanja za Kvintilijana. V naslednjih letih namreč nastane nekaj krajših prispevkov, predvsem prevodov avtorjev Matjaža Babiča, Dragice Fabjan in Mateja Hriberška. Leta 2000 pod mentorstvom Matjaža Babiča Kozma Ahačič pripravi obsežno diplomsko delo, ki primerja Varona in Kvintilijana s stališča besednega reda (Opis in utemeljitev jezikovnega reda pri Varonu in Kvintilijanu). Leta 2010 se že omenjeni M. Babič posveti še zakonitostim glasoslovja pri Kvintilijanu in končno leta 2015 dobimo celotni prevod tega monumentalnega dela.

3. Šola govorništva – prevod iz leta 2015 in vsebina

Leta 2015 smo končno dobili celotno Šolo govorništva v slovenskem jeziku, torej vseh dvanajst knjig na skoraj tisoč straneh. Čeprav današnja družba klasični izo-

brazbi in s tem antičnemu idealu retorike ni pretirano naklonjena, pa bo morda marsikoga mogoče prepričati v nasprotno prav ob novem prevodu Kvintilijanovih navodil za vzgojo otrok in njegovih priporočil za poznejšo govorniško izobrazbo.

Prvo knjigo najdemo pod podnaslovom Priprava na izobraževanje, saj se je Kvintilijan na prvih straneh posvetil temam, ki jih še ne moremo dati v sklop sistema izobraževanja oziroma to še ni izobraževanje kot takšno. Otrok naj se že sreča s črkami, zlogi in besedami ter s pisanjem teh besed. V dokaj ranem otroštvu je na predmetnik treba dodati tudi logiko, glasbo in geometrijo in druge učitelje: igralce in telovadce.

Drugo knjigo bi lahko naslovili kar Začetki; govor je o začetkih, ki jih učenec preživi pri učitelju govorništva (*rhetor*). Prva dilema, s katero se srečamo, je za to primerna starost, torej kdaj dečke sploh poslati k učiteljem govorništva. V nadaljevanju sledijo uvodna pojasnila v zvezi z retoriko. Ali je retorično izobraževanje sploh potrebno? Kvintilijan gre še dalje, pravzaprav kar z znanstvenim pristopom; sprašuje se, ali je retorika dejansko stroka, in če je, kaj je njena snov (torej predmet preučevanja) in kaj je njeno orodje (metodologija). Sklene z ugotovitvijo, da naravna nadarjenost brez izobrazbe ni dovolj.

Začetek tretje knjige je posvečen zgodovini obravnavane vede in njeni delitvi. Kvintilijan predstavi pisce govorniških priročnikov in se ustavi ob izvoru retorike v povezavi s človeško naravo. Retoriko razdeli na pet delov, ki jih bomo na tem mestu tudi navedli, saj se bomo v nadaljevanju sem še večkrat vrnili: odkrivanje snovi (*inventio*), razporeditev, ubeseditiv, pomnjenje in nastop. Naslednja delitev, ki nam je predstavljena, je delitev retoričnih zvrsti: sodna, svetovalna in slavična zvrst. Kvintilijan pa »deli« še naprej: naravni dar, stroka in vaja; poudari več poslanstev retorike: informirati, motivirati, zabavati ...

V naslednjih dveh knjigah (četrti in peta) se natančneje posveti sodnemu govoru, ki ga razdeli na uvod, pripoved, ekskurz, napoved dokaznega cilja in razčlenitev. Šesto knjigo Kvintilijan začne s petim delom sodnega govora – s sklepom (»sklepni nagovor«). V okvir sklepnega nagovora uvrsti razpravo o čustvih, ki jo uvede s smrtjo svoje lastne žene in dveh sinov, kako vzbuditi in pomiriti čustva in tako vplivati na poslušalstvo. Naslednja, sedma, knjiga je natančneje posvečena razporeditvi snovi: kako jo razporediti pri izhodišču ugotavljanja, kako pri izhodišču opredeljevanja, kako pri izhodišču kakovosti, kako pri izhodišču zakonitosti, kako pri nasprotujočih si zakonih, kako pri izhodišču sklepanja, kako pri nejasnem besedilu zakona itd.

V osmi knjigi se Kvintilijan resda ukvarja z ubeseditvijo v najširšem pomenu besede; k temu se bomo še vrnili. Prav genialno se namreč zdi, da se je Kvintilijan na dobri polovici svojega dela – torej po približno 550 straneh – odločil, na kratko povzeti vsebino tega, kar je do tod povedal. Na dveh straneh lahko v štirinajstih točkah obnovimo bistvo tistega, kar smo prebrali od druge do sedme knjige. Končno potem nadaljuje z ubeseditvijo, z njenim pomenom in sploh s pravilnim latinskim izražanjem (*elocutio*). Pri tem poudari jasnost izražanja in razloži, zakaj se dogajajo nejasnosti, ob tem pa navede tudi konkretne zgleds. Deveta knjiga je

vsebinsko nadaljevanje prejšnje, saj se še naprej ukvarjamo s figurami in tropi in z razliko med njimi.

Deseta knjiga Šole govorništva je bila pravzaprav že skozi vso zgodovino deležna posebne obravnave in pozornosti. V njej namreč avtor predloži subjektivno oceno tega, katere avtorje naj bere prihodnji govornik, pa naj bo to grška ali rimska književnost različnih literarnih zvrsti in književnih vrst. Na grški strani tako priporoča Homerja, Pindarja, Aristofana, Menandra, Sofokleja, Evripida, Herodota in Tukidida, Platona in Aristotela, na rimski pa Vergilija, Horacija, Salustija, Livija, Cicerona in Cezarja. Posebej izpostavi satiro, v kateri ne samo da se rimska književnost lahko meri z grško kakor na področju drugih literarnih zvrsti, ampak je zmaga v tej zvrsti dejansko rimska, saj pravi: »*Satura quidem tota nostra est.*« Kvintilijan je z vsebino predstavljene knjige zagotovo vplival na vrednotenje antičnih avtorjev skozi zgodovino vse do današnjih dni.

Enajsto knjigo uvede z razmišljanjem o primernem slogu: kakšen način govora, kakšno okrasje je v neki določeni situaciji primerno oziroma kaj v nekih določenih okoliščinah nikakor ne pride v poštev. Pri tem morda podčrtajmo pravilo, ki ga je izpostavil tudi sam avtor: »Docela ustrezno govori šele tisti, ki se ne zaveda samo, kaj mu koristi, ampak tudi, kaj se spodobi.« (2015, 790) Enajsta knjiga se nadaljuje z zmožnostjo pomnjenja in kako jo utrditi, saj je za sam nastop spomin izrednega pomena. Še vedno bodo najbrž za vse sila zanimivi praktični napotki za lažje pomnjenje, za katere se zdi, da smo jih včeraj slišali pri pedagogiki, psihologiji, v kaki izobraževalni oddaji ali so o njih razpravljali na roditelskem sestanku ali razredni uri. Zelo konkretna, praktično tehnična navodila in priporočila sledijo v nadaljevanju, ko se Kvintilijan posveti nastopu: mimiki, gestiki, glasu in kako ga uporabljati. Še posebno pa pritegne podnaslov: štiri značilnosti dobrega nastopa, ki jih lahko strnemo v naslednjo misel: »Govor mora biti brez jezikovnih napak, jasen, okrašen in primeren; izgovarjava pa tekoča, jasna, prijetna in ugajena (brez podeželskega ali tujega prizvoka).« (826–834) Kvintilijan poskrbi za celostno podobo dostojnega govornika (tudi omikanega človeka). Ta knjiga se konča s predstavitvijo ciljev nastopa: pridobiti naklonjenost, prepričati in ganiti, s tem pa je neločljivo povezan še četrti cilj: ob vsem tem zabavati.

Preostala je samo še zadnja, dvanajsta knjiga Šole govorništva, ki je neločljivo povezana z moralo, z občutkom za prav in dobro in z moralnimi dilemami. Tukaj srečamo znamenito misel, da je samo dober človek lahko pravi govornik. Govornika, ki po definiciji je (oziroma mora biti) dober človek, poveže z vrlino, govorništvo samo pa s filozofijo, a se je treba odločiti, katera filozofska smer je najbolj koristna. Govornik, če želi biti popoln, mora dobro poznati pravo, običaje in navede, razne verske zadeve, mora biti tudi dober poznavalec zgodovine, spisov in ustnih pripovedi, da bo vedno imel na voljo obilo zgledov. Dotakne se še osebnostnih lastnosti dobrega govornika, priporoča starost, pri kateri je primerno začeti nastopati pred sodišči, razmišlja o dobri pripravi na sodno obravnavo in se ponovno ustavi ob nastopu samem, kakšen naj bo, česa naj si govornik ne dovoli in kaj mora upoštevati. Kvintilijanova sklepna misel smiselno zaokroži retoriko kot krono antičnega izobraževanja. Njegovo delo, pravi, naj resda koristi, naj pa bo tudi v

spodbudo, da dobimo tako dobre (odlične, morda popolne) govornike kakor tudi z moralnega vidika čim boljše ljudi. (925–929)

Prevajalec Matjaž Babič je vsekakor opravil izjemno delo, saj smo končno dobili prevod, ki še vedno posega na področja številnih ved: pedagogika, psihologija, didaktika, retorika, filozofija in etika. Njihovi predstavniki se bodo tako lažje in brez izgovorov obračali k avtoriteti antičnega sveta, ki je še vedno, morda celo vedno bolj aktualen. Ne samo zaradi zimzelenih nasvetov in napotkov za govornika, temveč zaradi moralne komponente bi moral pritegniti tudi teološko srenjo, še posebej tiste študente teologije, ki bodo postali pridigarji. Kakor navdušuje vsebina izvirnika, prav takšen je tudi prevod sam, torej navdušujoč in privlačen.

4. Hrenove pridige v kontekstu Kvintilijanove Šole govorništva

Rokopis, v katerem so zbrane pridige (oziroma osnutki zanje) in razni govori znamenitega ljubljanskega škofa Tomaža Hrena, hrani Nadškofijski arhiv v Ljubljani (NŠAL 100, 98/1). Leta 1938 jih je v Bogoslovnem vestniku predstavil Josip Turk, ki jih je tam natančno razčlenil in analiziral.⁸ Vseh osnutkov in zapiskov pridig ter govorov je okoli petdeset, oštevilčil pa jih je prav J. Turk (154 strani). Rokopis je sestavljen iz svežnja papirnatih listov. Pridige in govori (oziroma njihovi osnutki), ki jih je lastnoročno pisal Tomaž Hren, so pisani v latinščini. Na začetku teksta je pogosto zapisal kraj in datum, ko je pridiga nastala, ob robovih teksta pa je velikokrat označil tudi vire citatov. Največkrat citira Sveto pismo, sledijo cerkveni očetje (Avguštin, Ambrozij, Gregor Véliki in drugi) ter filozofa Platon in Aristotel. Turk (1938, 50) nazorno ilustrira tudi zgradbo Hrenovih pridig, ki je načeloma enotna: 1. svetopisemski citat kot geslo; 2. uvod (*exordium*); 3. napoved teme (*propositio*); 4. točke premišljevanja in moralni nauki (*puncta et doctrinae*); 5. sklep.

Glede na pridigarsko delo Tomaža Hrena in v zvezi z merili, ki jih je postavil za pridiganje v pravilih ob ustanovitvi alumnata v Gornjem Gradu leta 1605 (NŠAL 100, 122/9, Fundatio Alumnatus Oberburgensis 1605; prevod v: Snoj 1998, 209–211), ga je mogoče obravnavati kot prenovitelja cerkvenega govorništva (Kolar 1992, 24).

Na tem mestu se moramo vprašati, ali in kako je Kvintilijan vplival na Hrena. Odgovarjati lahko začnemo s tem, da je bil Hren del svojega izobraževanja deležen na Dunaju pri jezuitih (Dolinar 2007, 111), ki so, kakor je bilo zgoraj že predstavljeno, Kvintilijana pri izobraževalnem procesu ne samo poznali, temveč s pridom uporabljali njegove modrosti in napotke, zagotovo tudi glede pridiganja. Šestletni študij pri njih je moral pustiti v Hrenu globoke sledi, ki jih je mogoče opaziti tako v njegovi moralni držbi (*vir bonus*, ki preide v *sacerdos bonus*) kakor tudi v njegovo-

⁸ V zadnjih letih jih je avtorica objavila še nekaj: Visočnik 2010; 2011; 2013; 2016. V okviru rimskega simpozija o Hrenu sta se s Hrenom kot pridigarjem in njegovimi pridigami ukvarjala predvsem Škrabl (1998) in Snoj (1998).

vem pogledu na govorništvo (oziroma v pomenu, ki ga daje pridiganju).

Hren se je na jezuite tudi pozneje močno oprl v svojem prizadevanju za rekatolizacijo, predvsem na področju šolstva, saj so začeli organizirati višje šolstvo. Njihov vpliv na devetega ljubljanskega škofa pa je mogoče opazovati še v njegovem odnosu do umetnosti, duhovnosti, humanistične teologije in do humanističnih ved (Bratina 1998), kamor sodi tudi humanistična retorika, ki je v veliki meri temeljila na Ciceronu in na Kvintilijanu in kot takšna opremila »humaniste« z vsem potrebnim za utemeljevanje, pripovedovanje, argumentiranje in končno za pisanje (Roest 2003, 146).

Hrenova neutrudnost v prizadevanju za prav in za prenovu katolištva je očitna, v njej lahko vidimo tudi njegovo željo po tem, da bi bil *sacerdos bonus*. Težo, ki jo ima dobra pridiga oziroma dober pridigar za Hrena, vidimo v zgoraj omenjenih pravilih za pridiganje iz leta 1605 (*Instructio alumnorum Oberburgensium* 1605, NŠAL, NŠAL 100, fasc. 122/9). Za to mesto so pomenljivi trije členi:⁹

5. Na pridigo naj se duhovnik pripravlja kleče z molitvijo. Duhovniku priporoča, da prebere evangelij in se potruji, da ga bo v slovenščini dobro in pravilno razložil. Pri vsaki pridigi naj bo duhovnik pozoren predvsem na štiri stvari: a) ljudem naj približa kreposti, ki naj jih posnemajo; b) seznanj naj jih z napakami, ki se jih morajo varovati; c) opozori naj jih na kazni, zlasti na nevarnost večne pogubitve; d) končno pa naj jim oriše še nebeško slavo, ki jo je Bog obljubil svojim svetim.

6. Pridige naj bodo kratke in jasne. Duhovnik naj govori vztrajno, razumljivo in plastično, da ga bodo ljudje razumeli in mogli pazljivo izpolnjevati to, kar jih uči.

9. Duhovnik naj temeljito preišče, kakšne pregrehe in razvade so se razpasle med njegovimi verniki, in tem razvadam naj nato večkrat posveti celo pridigo, zlasti če so se je po župniji razširili pijančevanje, nečistost in preklinjanje.

Hren torej tri člene nameni pridiganju in pridigi, a od tega sta dva povezana z vsebino, le eden pa z načinom pridiganja. V 6. členu tako zelo na kratko, brez velikih besed, povzame bistvo uspešnega govornega nastopa. Zagotovo je to upošteval tudi sam, čeprav nimamo podatkov o njegovih retoričnih sposobnostih in dejanskem jezikovnem izražanju, lahko pa sklepamo, da je govoril z navdušenjem in s pridom uporabljal retorično znanje, ki ga je pridobil med študijem. Škof Hren je bil očitno dober govornik, ki mu je tudi s pridigami uspelo slovenski prostor narediti spet katoliški; o tem obstajajo sočasna poročila. (Škrabl 1998, 185) Morda se celo zdi, da se prav v Hrenu kaže Kvintilijanovo razmišljanje, o katerem lahko beremo v drugi knjigi Govorniške šole: »Ali je retorično izobraževanje sploh po-

⁹ Prevod členov povzet po: Škrabl 1998, 186; Snoj 1998, 210.

trebno? Ali se naj raje zanašamo le na naravno nadarjenost nekaterih posameznikov?« Po eni strani namreč lahko iz vsega, kar do danes vemo o Hrenu in o njegovem pridiganju in pridigah, sklepamo, da je bilo v njem nemalo prirojenega talenta, a po drugi se prav v sistematičnem pristopu k sestavi pridig, pa tudi v danih navodilih za duhovnike lepo vidi tudi naučeni del, ki nas prek šolanja pri jezuitih zagotovo vodi vse nazaj do antičnih zgledov, torej tudi do Kvintilijana. J. Turk, najbolj natančen poznavalec Hrenovih pridig, je zapisal, da je od retoričnih sredstev Hren uporabljal le ponavljanje, naštevanje, opisujoče opredelitve, amplifikacije, vprašanja in vzklike. (1938, 52) Na tem mestu bi se morda lahko pokazal dvom, ali je bil potem Hren res deležen tako detajlne (retorične) izobrazbe, ki pa ga je mogoče kmalu zavreči. Pred oči si moramo samo priklicati, komu je Hren v glavnem govoril. Njegovi govori so bili namreč namenjeni predvsem navadnemu (neukemu) prebivalstvu, pri katerem bolj kompleksni retorični prijemi najverjetneje ne bi imeli želenega učinka.

In ne samo to, Hren je zaslužen za prihod kapucinov, ki so sloveli kot izredni pridigarji, na slovenska tla, da bi s svojim znanjem (*scientia*) in s krepostjo (*virtus*) pomagali pri rekatolizaciji (Visočnik 2010; 2011), to pa že samo po sebi govori o pomenu, ki ga tako imenovani zgovornosti pripisuje Hren.

Turk (1938, 50) je Hrenove pridige razdelil na pet delov, pa tudi Kvintilijan govor obravnava v okviru petih točk: 1. v svetopisemskem citatu lahko vidimo tako imenovano *inventio* (torej odkrivanje snovi); 2. tudi Kvintilijan govori o uvodu; 3. napoved teme pri Hrenu lahko najverjetneje postavimo ob bok pripovedovanju; 4. točke premišljevanja in moralni nauki so pri Kvintilijanu vidne v dokazovanju in izpodbijanju; 5. povsem poenotena sta vsekakor pri sklepni besedi oziroma sklepu.

Kvintilijanov ideal dobrega govora, ki je sestavljen iz petih delov, se tako kaže tudi v Hrenovih pridigah, le da so meje med njimi nekoliko zabrisane oziroma postavljene malo drugače. A glede na kontekst (zgodovinski, družbeni, religiozni) obeh avtorjev je to več kakor razumljivo. Kvintilijan daje tudi razmeroma natančne napotke glede samega nastopa, za katere se zdi, da jih je Hren prav tako do neke mere poznal, saj je slovel kot dober pridigar, to pa je pričakoval in zahteval tudi od svojih duhovnikov. Pridigal je v domačem jeziku, osnutke za pridige in govore si je sestavljal v latinščini. (Škrabl 1998, 184–185) Več pa bo mogoče na to temo povedati takrat, ko bo objavljen celotni korpus Hrenovih pridig, ki je v pripravi.

5. Namesto sklepa

Novi slovenski prevod Kvintilijanove Šole govorništva v celoti se je pokazal kot priložnost, da se opozori tako na delo samo kakor na prevod. Že kratka predstavitev vsebine nam govori o tem, kako velika pridobitev je to. Za marsikoga bo Kvintilijan odkritje in presenečenje predvsem glede na njegovo aktualnost in uporabnost še danes, tako na področju pedagogike in didaktike kakor pri javnem nastopanju, pri pripravi govora, pri uporabi besednih figur in moralne neoporečnosti, ki jo a priori predvidi za ljudi javnega nastopanja. Kvintilijan velja poleg Aristotela in Cice-

rona za največjo avtoriteto na področju antične retorike in je kot takšen pustil sledi pri mnogih govornikih oziroma pridigarjih srednjega in novega veka, še bolj pa v humanističnem govorništvu in pri pridigarjih reformacije in protireformacije. Njegovi vplivi, tako posredni kakor tudi neposredni, so vidni tudi pri pridigarski dejavnosti škofa Hrena, kakor bodo natančneje pokazale nadaljnje raziskave v prihodnosti. Njegove navdušujoče in učinkovite pridige so najverjetneje idealna mešanica talenta in izobrazbe, ki je bil deležen med študijem pri jezuitih, pri katerih se je zelo verjetno tudi srečal s Kvintilijanom in z njegovimi napotki za dobrega govornika. Prav jezuiti in Kvintilijan so mu najbrž predstavili pomembno vlogo, ki jo pridiga ima, in poudarili tudi njeno izredno prepričevalno moč: s pridom jo je izkoriščal pri svojih prizadevanjih za rekatolizacijo slovenskega prostora.

Nenazadnje lahko dodamo, da je bil Tomaž Hren tisti, ki je ustanovil Gornjegrajsko knjižnico (kakor je poznamo iz Terpinovega kataloga), v kateri so bile mnoge izdaje humanističnih, pa tudi antičnih avtorjev. V to knjižnico je vključil knjige, ki jih je dal zapleniti po Ljubljani, zagotovo pa tudi knjige iz zapuščin škofovskih predhodnikov. Prek knjig Gašperja Žitnika, Hrenovega ujca, je v to knjižnico prišel tudi izvod Kvintilijana iz leta 1561. (Simoniti 1974, 28–29; 43)

Kratice

ARS – Arhiv Republike Slovenije.

KAL – Kapiteljski arhiv Ljubljana.

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana.

NUK – Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana.

UKM – Univerzitetna knjižnica Maribor.

Reference

Arhivski viri

ARS, AS 781, Samostanski arhiv Stična, fasc.

8, vizitacijsko poročilo iz leta 1677.

NŠAL, NŠAL 100 (KAL), fasc. 98/1, Hrenove pridige.

—, fasc. 122/9, *Instructio alumnorum Oberburgensium*.

Druge reference

Ahačič, Kozma. 2000. Opis in utemeljitev jezikovnega reda pri Varonu in Kvintilijanu. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za klasično filologijo.

Babič, Matjaž. 2010. Kvintilijan in latinsko glasilovje. *Keria* 12, št. 2–3: 189–200.

Baffetti, Giovanni. 2010. Quintiliano e i gesuiti. V: *Quintilien ancien et moderne*, 399–412. Ur. Perrine Galand, Fernand Hallyn, Carlos Lévy in Wim Verbaal. Turnhout: Brepols.

Bratina, Lojze. 1998. Tomaž Hren in jezuiti. V: *Hrenov simpozij v Rimu*, 249–256. Ur. Edo Škulj. Celje: Mohorjeva družba.

Conte, Sophie. 2010. Présence de Quintilien dans les rhétoriques sacrées post-tridentines: le *vir bonus*. V: *Quintilien ancien et moderne*, 433–470. Ur. Perrine Galand, Fernand Hallyn, Carlos Lévy in Wim Verbaal. Turnhout: Brepols.

Dolinar, France M. 2007. *Ljubljanski škofje*. Ljubljana: Družina.

Galand, Perrine, Fernand Hallyn, Carlos Lévy in Wim Verbaal, ur. 2010. *Quintilien ancien et moderne*. Turnhout: Brepols.

Hriberšek, Matej. 1996. Literarna kritika pri Tacitu in Kvintilijanu: primerjava med Kvintilijanovo *Govorniško izobrazbo* 10,1 in Tacitovim *Pogovorom o govornikih*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za klasično filologijo.

- Kennedy, George A.** 2001. *Klasična retorika ter njena krščanska in posvetna tradicija od antike do sodobnosti*. Prev. Nada Grošelj. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- Kolar, Bogdan.** 1992. Ljubljanski škof Tomaž Hren in katoliška obnova. *Bogoslovni vestnik* 52, št. 1–2:17–28.
- Lecointe, Jean.** 2010. La nouvelle Babylone: Quintilien et le statut de l'èthos dans la rhétorique ramiste. V: *Quintilien ancien et moderne*, 383–396. Ur. Perrine Galand, Fernand Hallyn, Carlos Lévy in Wim Verbaal. Turnhout: Brepols.
- Nassichuk, John.** 2010. Quintilien dans les traités pédagogiques de Quattrocento. V: *Quintilien ancien et moderne*, 207–231. Ur. Perrine Galand, Fernand Hallyn, Carlos Lévy in Wim Verbaal. Turnhout: Brepols.
- Quintilianus, Marcus F.** 2015. *Šola govorništva*. Prev. Matjaž Babič. Ljubljana: Šola retorike Zupančič&Zupančič.
- . 2006. Vzgoja govornika 10, 1. Prev. Matej Hriberšek. *Kerla* 8, št. 1:113–148.
- . 2000a. O predšolski vzgoji in osnovni šoli 1, 3–7. Prev. Matjaž Babič. *Kerla* 2, št. 2:197–218.
- . 2000b. Vzgojna navodila učitelju. Prev. Dragica Fabjan. *Vzgoja: revija za učitelje, vzgojitelje in starše* 2, št. 7:9.
- Randall, Jennifer M.** 2010. Early Medieval Rhetoric: Epideictic Underpinnings in Old English Homilies. Doktorska disertacija. Atlanta: Georgia State University.
- Religiosi, Mariangela.** 2010. Valla e Quintiliano. V: *Quintilien ancien et moderne*, 233–278. Ur. Perrine Galand, Fernand Hallyn, Carlos Lévy in Wim Verbaal. Turnhout: Brepols.
- Roest, Bert.** 2003. Rhetoric of Innovation and Recourse to Tradition in Humanist Pedagogical Discourse. V: *Brill's Studies in Intellectual History: Medieval and Renaissance Humanism – Rhetoric, Representation and Reform*, 115–148. Ur. Stephen Gersh in Bert Roest. Leiden: Brill.
- Simoniti, Primož.** 1974. Med knjigami iz stare gornjegrajske knjižnice. *Zbornik NUK* 1:17–48.
- Snoj, Alojzij S.** 1998. Vzgoja in izobraževanje duhovnikov v Hrenovem času. V: *Hrenov simpozij v Rimu*, 199–216. Ur. Edo Škulj. Celje: Mohorjeva družba.
- Škrabl, France.** 1998. Hrenova oznanjevalna dejavnost. V: *Hrenov simpozij v Rimu*, 181–198. Ur. Edo Škulj. Celje: Mohorjeva družba.
- Taylor, Larissa, ur.** 2001. *Preachers and People in the Reformations and Early Modern Period*. Leiden: Brill.
- Turk, Josip.** 1938. Hrenove pridige. *Bogoslovni vestnik* 28, št. 1–2:40–73.
- Van der Poel, Marc.** 2010. Observations sur la déclamation chez Quintilien et chez Érasme. V: *Quintilien ancien et moderne*, 279–289. Ur. Perrine Galand, Fernand Hallyn, Carlos Lévy in Wim Verbaal. Turnhout: Brepols.
- Verbaal, Wim.** 2010. Teste Quintiliano. Jean de Salisbury et Quintilien: un exemple de la crise des autorités au XIIe siècle. V: *Quintilien ancien et moderne*, 155–170. Ur. Perrine Galand, Fernand Hallyn, Carlos Lévy in Wim Verbaal. Turnhout: Brepols.
- Visočnik, Julijana.** 2016. Tomaž Hren in pridige ob posvetitvah cerkva. *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 38:32–60.
- . 2013. Tomaž Hren in romarji (pridiga št. IV). *Arhivi* 36, št. 2:315–327.
- . 2011. Hrenova pridiga ob ustanovitvi kapucinskega samostana v Mariboru. *Arhivi* 34, št. 2:455–476.
- . 2010. Hrenova pridiga ob polaganju temeljnega kamna za kapucinski samostan v Ljubljani. *Studia mythologica Slavica* 13:59–74.